

Constantin Dissescu și proprietatea: trei teme de reflecție

Proprietatea se referă, de obicei, la relația legală, consfințită prin contract sau printr-un alt fel de înțelegere, între o persoană și un bun. Legalitatea implică automat existența unei autorități superioare care să recunoască și să apere această legătură, astfel încât ea nu poate exista decât în societățile organizate. La conservatori, viziunea nu foarte largă în ceea ce privește libertatea individuală, era compensată prin importanța care îi era conferită proprietății. Pentru omul civilizat dreptul de proprietate este poate mai important decât dreptul la viață, deoarece, în societate, dacă nu ai bunuri, practic nu ești¹. Este și motivul pentru care conservatorii sunt adepții unei legături personale între individ și bunurile sale, proprietatea ținând strict de onoarea celui care o are, întrucât ea îi conferă anumite privilegii și prerogative².

Despre proprietate – câteva definiții și contextualizări

Constantin Dissescu identifică proprietatea cu caracter individual drept unul din semnele distinctive ale stării de societate, care contribuie la organizarea acesteia prin limitarea acțiunii asupra a numai ceea ce este al tău. Ea apare atunci când oamenii trec de la starea de „mobilitate”, care nu le permite să acumuleze decât bunuri nesemnificative, lipsite de un atribut puternic în ce privește posesia lor, la starea de „fixitate”, atunci când apar bunurile imobile, cum sunt pământul și locuința, de care depind într-un mod mult mai direct și pentru care sunt mai înclinați să-și manifeste

* Institutul de Studii Politice Conservatoare (București).

¹ Robert NISBET, *Conservatism: dream and reality*, Milton Keynes, Open University Press, 1986, p. 55.

² Ion BULEI, „Conservatorismul”, în *Polis*, 5, 2, 1998, pp. 50–51.

atributul posesiei³. Mai mult, odată cu sedentarizarea și cu socializarea, apar organisme colective, care asigură reglementarea și apărarea bunurilor fiecăruia în fața amenințărilor la care sunt supuse. Deși proprietatea în sine are pentru el un evident caracter de individualitate, acest lucru nu s-a putut păstra din două motive. Pe de o parte, sociabilitatea a adus automat un caracter de colectivizare a proprietății, iar, pe de altă parte, forța a triumfat asupra dreptului descompunând proprietatea într-un drept emitent și într-o posesiune condiționată de îndatoriri⁴.

Pentru Dissescu, proprietatea însemna „dreptul ce are cineva de a se bucura și a dispune de un lucru în mod exclusiv și absolut, însă în limitele determinate de lege”⁵. Totuși, spre deosebire de alți conservatori, el a avut o viziune moderată asupra proprietății, care îmbina atât elemente conservatoare, cât și o serie de idei liberale. Nu întâmplător și-a petrecut o perioadă semnificativă a carierei politice în rândurile liberalilor, unde a participat activ la dezbaterile de idei și la punerea în aplicare a unor măsuri cu consecințe directe asupra viziunii și regimului proprietății.

La Constantin Dissescu viziunea asupra proprietății își avea originea în respectul și prețuirea pe care acesta o acordă tradițiilor românești. Conservatorii, în general, identificau drept cele mai importante tradiții ale românilor puternica spiritualitate ortodoxă și simțul dezvoltat al proprietății. Din acest punct de vedere, Dissescu nu face excepție. Singurul element care-i conferea o anumită originalitate era faptul că adăuga celor două tradiții și o ușoară tentă politică, ce avea la bază conflictul dintre creștini și musulmani pe care l-a cunoscut adesea lumea medievală românească⁶. Pentru conservatori (dar nu numai), implicit și pentru Constantin Dissescu, religia a determinat condiția spirituală a păstrării identității naționale, în timp ce proprietatea a reprezentat condiția materială, fundamentul economic pe care românii și-au păstrat identitatea. Există însă o nuanță specifică a gândirii sale în ce privește proprietatea, datorată atât formației de jurist, cât mai ales prețuirii pe care o acordă trecutului, manifestată prin ideea unei determinări semnificative a condițiilor prezentului de către întâmplările trecutului.

³ Constantin DISSESCU, *Origina și condițiune proprietății în România*, Tipografia Carol Göbl, București, 1889, p. 3.

⁴ Constantin DISSESCU, „Caracterul juridic al proprietății rurale altă dată la noi”, în *Dreptul*, XLIV, 71, 15 noiembrie 1915, p. 561.

⁵ Idem, *Legea minelor*, Editura Tipografiei Curții Regale F. Göbl Fii, București, 1895, p. 10.

⁶ Idem, *Partidele într-un stat constituțional*, Atheneul Român (Conferințe publice), (V), 1883–1884, p. 293.

În decursul carierei sale profesionale și politice, Dissescu și-a expus în numeroase rânduri ideile asupra proprietății, fie în Parlament, fie la diverse întruniri sau în studiile pe care le-a publicat. Există numeroase referințe în ce privește aceste intervenții, care s-au remarcat printr-o pertinentă calificată și susținută cel mai adesea de argumente solide. Deși expunerile sale în problema proprietății sunt diverse și îmbracă numeroase forme, în funcție de evenimentul sau dezbateră care le-a generat, se pot desprinde totuși câteva teme semnificative, reprezentative atât pentru discuțiile în jurul proprietății care s-au purtat în epoca sa, cât și pentru gândirea sa referitoare la proprietate. Este vorba de originea și condițiile proprietății în spațiul românesc de-a lungul timpului, de regimul proprietății în raport cu problema țărănească, respectiv de interpretarea proprietății în legătură cu nou apărută problemă a bogățiilor subsolului.

Sursele și specificul proprietății în România

Analiza pe care o face Constantin Dissescu originii proprietății în România contrazice ideea unanim acceptată în epocă potrivit căreia aceasta se constituie pornind de la puterea temporală. Domnitorii români erau considerați depozitarii inițiali ai dreptului de proprietate, pe care l-au oferit, în timp, pe diferite căi și altor categorii ale populației. În opinia sa, susținătorii acestei teorii făceau greșeala de a elimina din discuție evoluția regimului proprietății în epocile anterioare creării statelor feudale românești, atunci când domnitorul, alesul divinității, unicul intermediar între aceasta și lumea temporală, era implicit deținătorul tuturor drepturilor asupra a ceea ce exista în principatul său.

Dissescu pornește de la niște argumente istorice pentru a contrazice această teorie. Primul și cel mai important era următorul: cum dacii și romanii au fost răspândiți pe întreg spațiul românesc, iar romanizarea însemnase inclusiv introducerea unui regim individual de proprietate, era foarte probabil ca atunci când s-au format Principatele române acest regim să fi existat pe o mare parte din teritoriul lor. Chiar și dacă nu ar fi fost cazul atunci, proprietatea tot avusese o existență anterioară, care fusese desființată la un moment dat, în favoarea unui regim de monopol al puterii domnești. Pentru a-și susține argumentul, Constantin Dissescu a descris detaliat regimul proprietății în timpul Imperiului roman și al celui bizantin încheind prin a preciza că acesta ar fi trebuit să fie în linii mari regimul proprietății în spațiul românesc și atunci când s-au încheiat politic

Principatele⁷. Sub acest regim existau două feluri de proprietăți, cele particulare, în mare parte deja existente, și proprietățile suveranului (Domnului), proaspăt constituite după „descălecarea” sau preluate de la autoritatea locului. Primele erau la rândul lor de trei feluri: ale moșnenilor (moștenite de la „moși”), ale boierilor (adică ale nobilimii autohtone) și cele mănăstirești (dăruite de domni sau de boieri)⁸.

Din această perspectivă, Constantin Dissescu identifica și unul dintre posibilele motive ale ideii că proprietatea la români își avea originea în concesiunea domnitorului. Era vorba de faptul că proprietatea trebuia dovedită prin titluri și prin înscrisuri, o expresie a afirmării autorității statului feudal prin conducătorul său. De aici și obiceiul preschimbării titlurilor odată cu fiecare domnie, ale cărui dovezi au indus ideea concesiunii domnești. Mai mult, Dissescu afirma că multe din aceste așa-numite acte de danie sunt de fapt constatări ale proprietății, făcute de un noul domn.

Evoluția ulterioară a proprietății în spațiul românesc a avut, în viziunea sa, un drum asemănător colonatului roman; astfel, din secolul al XVI-lea mulți dintre proprietarii de drept au fost nevoiți să renunțe la atributele lor asupra pământului din cauze diferite, mergând de la imposibilitatea de a-și apăra proprietatea și până la cea de a o întreține. Treptat, mai întâi de fapt, iar apoi de drept, se constituie un alt regim al proprietății, care avea atunci în centru autoritatea statală și pe marii proprietari. Constantin Dissescu a considerat că punctul de apogeu al acestei evoluții a fost legarea de pământ a țăranilor de către Mihai Viteazul la 1595. Ulterior, legătura între țăran și boier a fost restrânsă doar în drept de către fanarioți prin introducerea intervenției administrației centrale în anumite probleme, deoarece în fapt starea țăranului s-a agravat, limitându-i-se și mai mult posibilitățile de liberă acțiune. Cea mai importantă astfel de intervenție a fost introducerea regimului urban, care îl transforma definitiv pe țăran într-un fel de chiriaș al moșiei pe care o locuia și lucra. Apăreau astfel două tipuri de proprietate, cea individuală, marcă a celui mai puternic, și cea colectivă, marcă a comunității celor care lucrau pe proprietatea boierească sau domească. Prin această relație, țăranul dădea munca, în schimbul căreia proprietarul de drept recunoștea împrumutul și, uneori, posesia asupra bunului⁹.

⁷ Constantin DISSESCU, *Origina și condițiune proprietății în România*, pp. 4–6.

⁸ *Ibidem*, p. 7.

⁹ Constantin DISSESCU, „Caracterul juridic al proprietății rurale altă dată la noi”, p. 561.

Momentul de cotitură al regimului proprietății în Principatele române în viziunea lui Dissescu a fost Proclamația de la Islaz din 1848, care, prin al său articol 13 recunoștea „dreptul de proprietar al săteanului *ab antiquo*, fără dijmă, și proprie-tarului dreptul la o rentă asupra Statului în locul dijmei și clăcei, sătenii constituindu-se datori către Stat”¹⁰. De atunci țăranul român a devenit cetățean în statul său.

Al doilea argument al lui contrazicea ideea că la noi ar fi existat proprietatea de tip slavon, „deoarece influența slavonă n-a mers niciodată așa de departe încât să suprimе fostul regim al proprietății și să-l înlocuiască cu un altul”¹¹. Ultimul argument al lui Constantin Dissescu era că domnitorii care au pus bazele statelor feudale românești, deși este cert că au adus cu ei și slujitori pe care i-au înnobilit, au găsit în acest spațiu și o elită locală, reprezentată din oameni înstăriți și cu un anumit statut social. Dacă n-ar fi fost adevărat acest lucru, ar fi însemnat că feudalismul românesc a fost unul importat și că până în veacul al XIV-lea în spațiul românesc nu a existat feudalism.

Având o astfel de concepție, Dissescu a inversat practic evoluția proprietății în România. Dacă ideea generală era că aceasta s-a răspândit de la principe la ceilalți locuitori, el a susținut că, în fapt, întâi a fost proprietate particulară, prin acapararea căreia suveranul a reușit să-și alcătuiască domeniul eminent: „Eu cred că părerea care susține că la noi proprietatea este o concesiune a Principelui și că sătenii n-ar fi fost la origină decât usufructuari ai pământului este greșită. Ba ceva mai mult, nu particularii au usurpat ceva de la Principe, Stat sau cei puternici, ci aceștia de la particulari”¹².

Proprietatea și problema agrară

În ciuda faptului că recunoștea dreptul țăranilor la posesie asupra pământului, Constantin Dissescu a apărat marea proprietate și averea, pe care le considera atât drepturi individuale, cât și surse de bogăție națională. Ele făceau parte, în opinia sa, din tradiția românească și, implicit, erau o bază pentru dezvoltarea ulterioară a țării: „nu trebuie să distrugem marea proprietate, pentru că ea trebuie să fie considerată nu numai pentru beneficiile individuale pe care le oferă proprietarului, dar ea trebuie să fie considerată ca un element de bogăție națională în stat,

¹⁰ Idem, *Origina și condițiune proprietății în România*, 1889, p. 13.

¹¹ *Ibidem*, p. 3.

¹² *Ibidem*, p. 4.

pentru că aduce cu sine multe avantaje [...] Pentru mine, domnilor, averea este o funcție socială”¹³.

Dar, în același timp, n-a considerat niciodată că proprietatea ar fi un „drept absolut”, susținând că acest lucru ar fi dus blocarea inutilă a unor mari suprafețe de pământ, care astfel nu ar mai fi putut fi valorificate¹⁴. Flexibilitatea aceasta avea la origine concepția sa contextualistă, potrivit căreia soluțiile trebuiau adoptate în funcție de condițiile concrete existente la un moment dat. Ori dacă proprietatea ar fi absolută, n-ar mai putea nici măcar să fie pusă în discuție atunci când este necesar. Dissescu și-a întărit această părere în timpul discuțiilor pentru Constituția din 1923 arătând că, în concepția timpurilor moderne, proprietatea nu mai avea nimic sacru și inviolabil. Deși continua să rămână un drept individual, ea îndeplinea în același timp și o funcție socială¹⁵, astfel încât apărarea și garantarea dreptului de proprietate era suficientă și potrivită cu „spiritul vremii”¹⁶.

În consecință, Constantin Dissescu accepta ideea exproprierii, cu anumite condiții însă, care țineau de despăgubirea prealabilă și de utilitate (temă frecvent întâlnită în gândirea politică autohtonă conservatoare): „Mi se pare că este drept ca, în oarecare împrejurări, societatea să poată expropria pe acela ce are proprietatea mare în folosul aceluia care dă dovadă că vrea și poate să muncească și nu poate”¹⁷ să o facă. Formația conservatoare nu-i permitea însă să meargă mai departe cu acest principiu, ba dimpotrivă, considera că, pentru a-și îmbunătăți situația, țăranul român trebuia să se ajute el însuși mai întâi, apoi statul să intervină și abia în ultimul rând să-l ajute proprietarul¹⁸.

Asemeni majorității conservatorilor, Dissescu a văzut în soluția liberală la problema agrară o încercare a acestora de a lovi în adversarii politici, prin șubrezirea poziției lor economice. Împroprietărirea țăranilor pe baza marilor moșii boierești, era considerată de el o încălcare a dreptului proprietății. Singura soluție o vedea în implicarea statului, în sensul participării cu proprietățile sale la împroprietărire sau măcar prin suportarea unei părți a despăgubirilor către boieri.

¹³ *Dezbaterile Senatului* (în continuare DS), sesiunea 1905–1906, 18 februarie 1906, p. 936.

¹⁴ *Ibidem*, 1906–1907, 8 decembrie 1906, p. 758.

¹⁵ Eufrosina POPESCU, *Din istoria politică a României. Constituția din 1923*, Editura Politică, București, 1983, p. 134.

¹⁶ *Ibidem*, p. 204.

¹⁷ D.S., 1906–1907, 8 decembrie 1906, p. 758.

¹⁸ *Ibidem*, 1905–1906, 18 februarie 1906, p. 936.

Proprietatea și regimul subsolului

Autoritate recunoscută în domeniul juridic, profesorul și politicianul Constantin Dissescu a fost chemat să se pronunțe în legătură cu nou apăruta problemă a dezvoltării industriale a țării. Exercitându-și competența asupra temei pe care o stăpânea foarte bine, el a abordat problema mai ales din perspectiva regimului proprietății subsolului, cea mai importantă controversă a acelui context. Dovada înclinației pe care a avut-o a fost faptul că, pe lângă numeroasele intervenții în cadrul dezbaterilor Parlamentului, el a publicat și un studiu asupra legii minelor.

Înainte de a examina propriu-zis regimul proprietății subsolului, Dissescu a făcut și un rezumat istoric al încercărilor de reglementare a exploatării acestuia. Interesul său s-a manifestat mai ales în direcția unora dintre proiectele de lege anterioare, în care legislatorii insistaseră pe faptul că statul avea drept de proprietate asupra a cel puțin unei părți din bogățiile subsolului, deși unii se pronunțau ferm pentru ideea că acestea sunt domeniul exclusiv al statului. Pornind de aici, Constantin Dissescu preciza că „proprietarul suprafeței este și proprietarul subsolului”, bineînțeles cu anumite restricții¹⁹. Susținător al legii în forma adoptată de guvern, Constantin Dissescu și-a concentrat argumentația în sensul că proprietarul putea dispune de bogățiile subsolului suprafeței pe care o deținea, numai în anumite condiții și numai în înțelegere cu statul.

Ca un adevărat jurist, Dissescu nu și-a început argumentația până nu a stabilit dacă obiectul acestei dezbateri era cu adevărat real. Motiv pentru care a analizat măsura în care România dispunea de niște bogății minerale suficient de numeroase pentru ca exploatarea lor să fie un avantaj major pentru țară. Cum răspunsul a fost categoric afirmativ, utilitatea legii era de la sine înțeleasă, mai ales că economia autohtonă cerea tot mai multe materii prime.

Odată ce au fost stabilite aceste coordonate, care au adus în prim plan utilitatea și sursa de bogăție pe care o reprezenta exploatarea resurselor minerale, dezbaterile au trecut în registrul juridic deoarece, pentru a beneficia de ele, trebuia să ai posesia lor. Chestiunea de la care pornea Constantin Dissescu și al cărei răspuns ar fi oferit o soluție de la sine, era dacă „proprietatea minerală este un accesoriu al celei superficiare”²⁰. Cu alte cuvinte, dacă resursele subsolului erau un

¹⁹ Constantin DISSESCU, *Legea minelor*, p. 4.

²⁰ *Ibidem*, p. 9.

accesoriu al pământului care se găsea la suprafață, acestea ar fi devenit automat proprietatea celui care deținea suprafața respectivă. Dar, susținea Dissescu, suprafața avea în mod evident un alt regim decât subsolul.

Acest lucru lua naștere, în opinia sa, din dreptul natural în cadrul căruia proprietatea, ca drept primordial al omului, era rezultatul unui alt drept, și anume al celui de a munci. În mod logic, atâta timp cât ea nu mai era rezultatul muncii, nu mai putea fi un drept natural, ci doar unul legal. Transpus la nivelul raportului dintre suprafață și subsol, acest raționament indica faptul că un om, atunci când muncea o suprafață, o făcea cu gândul de a o lua în proprietate, pe când subsolul bogat în resurse era așa de la natură, nimeni în mod conștient nu contribuia la configurarea sa.

Un alt argument al lui Constantin Dissescu pentru explicarea regimul diferit al celor două domenii a fost pur și simplu de natură fizică și avea în vedere caracteristicile și răspândirea diferită a bogățiilor acestora. Spre exemplu, un zăcământ de cărbune era foarte probabil să se întindă sub suprafețele mai multor proprietari. Iar dacă fiecare ar fi fost proprietar doar pe ceea ce se afla sub întinderea sa, subsolul nu ar putea fi exploatat sau ar fi apărut controverse între proprietari, întrucât diviziunea exploatării nu era o soluție viabilă. Mai mult, legea chiar interzicea acest lucru.

Până aici, Dissescu a demonstrat că dreptul de proprietate al cuiva asupra resurselor minerale ce se găsesc în subsolul pământului pe care îl deținea nu era unul absolut, motiv pentru care se justifica ideea că statul trebuia să fie partener în anumite condiții. Mai departe, el a căutat să arate că, inclusiv din punct de vedere legal, aceste condiționări erau întemeiate, atâta vreme cât bogățiile se luau în concesiune și nu cu titlu definitiv. Pentru că, așa cum el însuși s-a exprimat „expropriere este numai atunci când dreptul este cu totul scos din patrimoniul cuiva, fie vorba de dreptul de proprietate deplin, fie vorba de unul din elementele lui: uzufruct, uzanță, locațiune [...]”²¹. Tot acest raționament avea la bază faptul că legea românească a vremii permitea exproprierea doar pe motiv de utilitate publică, ceea ce nu era cazul bogățiilor subsolului, dar nu interzicea restricționarea dreptului de proprietate atunci când acesta nu era foarte bine întemeiat, așa cum era cazul acestor resurse.

²¹ *Ibidem*, p. 10.

În loc de încheiere

La sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul celui următor, regimul proprietății era unul dintre cele mai dezbătute subiecte în societatea românească. În această confruntare de idei s-a regăsit și Constantin Dissescu. A rezultat astfel o gândire moderată despre proprietate, care îmbina rigoarea juristului cu spiritul de compromis al politicianului, dar și încercarea de a nu exclude din analiză nici unul din posibili factori de influență care s-au manifestat asupra regimului proprietății de-a lungul timpului.

Așadar, din punctul de vedere al lui Dissescu, proprietatea, ce trimitea la o tradiție respectabilă, temă prezentă în gândirea conservatoare autohtonă de la Barbu Catargiu la Alexandru Marghiloman, avea un caracter de individualitate cert, care s-a pierdut în decursul timpului. Din această perspectivă, Constantin Dissescu aprecia că proprietatea individuală în spațiul românesc (integrat în aria culturală bizantină) a preexistat celei a suveranului și nu invers, cum susțineau o seamă de teorii în epocă. Pornind de aici, a justificat, într-o seamă de discuții politice punctuale, inacceptabilitatea exproprierii, decât în condiții de despăgubire ori de utilitate, căci, spunea el, proprietatea conferea proprietarului și o „funcție socială”. Totodată a fost unul dintre sprijinatorii ideii că proprietatea individuală asupra solului nu instituia un drept similar de exploatare a subsolului. Era evident pentru el că exploatarea subsolului trebuia făcută de către proprietarul terenului corespunzător de la suprafață, în asociere cu statul ori cu alți proprietari din zonă, întrucât resursele minerale puteau să se întindă și sub alte loturi, pe care respectivul proprietar nu le deținea.